CONSTITUTIONAL REGULATION OF INFORMATION SECURITY IN CIS COUNTRIES

Jahonov Shohruh Shuhrat o‘g‘li
Doctor of Philosophy in Law

Abstract

This thesis provides a comparative legal analysis of the main models of constitutional and legal regulation of information security in the countries of the Commonwealth of Independent States. It substantiates the close connection between the constitutional content of information security and freedom of information, privacy, protection of personal data, state and public security, freedom of mass media, and the protective functions of the state in the digital environment.

Keywords

information security, CIS, information rights, digital rights, cybersecurity, freedom of information, privacy, constitutional regulation, personal data, digital environment.

MDH DAVLATLARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI KONSTITUTSIYAVIY TARTIBGA SOLISH

Jahonov Shohruh Shuhrat o‘g‘li,
Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya

Mazkur tezisda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi davlatlarida axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy-huquqiy tartibga solishning asosiy modellari qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Axborot xavfsizligining konstitutsiyaviy mazmuni axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, davlat va jamoat xavfsizligi, ommaviy axborot vositalari erkinligi hamda davlatning raqamli makondagi himoya funksiyalari bilan uzviy bog‘liqligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar

axborot xavfsizligi, konstitutsiyaviy tartibga solish, MDH, axborot huquqlari, raqamli huquqlar, axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, kiberxavfsizlik, shaxsga doir ma’lumotlar, raqamli makon.

Kirish

Raqamli texnologiyalarning davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ijtimoiy munosabatlar va fuqarolik jamiyati faoliyatiga keng joriy etilishi axborot xavfsizligini davlatning umumiy xavfsizlik siyosatining tarkibiy elementi sifatida qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Kiberhujumlar, shaxsga doir ma’lumotlarning noqonuniy qayta ishlanishi, axborot infratuzilmasiga tahdidlar, raqamli platformalarning transchegaraviy faoliyati hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi davlatning axborot makonidagi vakolatlari va insonning axborot huquqlari o‘rtasidagi nisbatni yangicha shakllantirmoqda.

Mazkur jarayon MDH davlatlari uchun ham alohida ahamiyatga ega. Chunki Hamdo‘stlik davlatlarining aksariyatida axborot xavfsizligi alohida sohaviy qonunlar orqali batafsil tartibga solinayotgan bo‘lsa-da, uning fundamental konstitutsiyaviy asoslari turlicha shakllangan. Ayrim davlatlar Konstitutsiyasida axborot xavfsizligi bevosita davlat muhofazasining obyekti sifatida qayd etilgan bo‘lsa, boshqa davlatlarda mazkur institut axborot olish va tarqatish erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, aloqa sirining himoyasi hamda davlat xavfsizligi kabi konstitutsiyaviy normalar orqali shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan MDH davlatlari tajribasini qiyosiy o‘rganish axborot xavfsizligining konstitutsiyaviy-huquqiy mohiyatini aniqlash, uning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish va O‘zbekiston qonunchiligini takomillashtirish uchun nazariy-amaliy asos yaratadi.

1. Axborot xavfsizligining konstitutsiyaviy-huquqiy mohiyati

Axborot xavfsizligini faqat axborot resurslari yoki texnik tizimlarni himoya qilish bilan bog‘lash zamonaviy raqamli muhitning murakkabligini to‘liq aks ettirmaydi. Konstitutsiyaviy-huquqiy nuqtayi nazardan axborot xavfsizligi kamida uchta o‘zaro bog‘liq manfaatni himoya qilishni nazarda tutadi: davlat va jamiyatning xavfsizlik manfaatlari; axborot infratuzilmasi va raqamli tizimlarning barqarorligi; shaxsning axborot va raqamli huquqlari.

Shu sababli axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy kategoriya sifatida davlatning mutlaq nazorat vakolati bilan tenglashtirish mumkin emas. Aksincha, uning konstitutsiyaviy mazmuni xavfsizlik va erkinlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdan iborat.

Mazkur yondashuvda axborot xavfsizligi axborot izlash, olish va tarqatish erkinligi, fikr va so‘z erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, elektron kommunikatsiyalar siri, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish, davlat va jamoat xavfsizligi hamda davlat sirlarini muhofaza qilish kabi konstitutsiyaviy qadriyatlarning kesishish nuqtasida shakllanadi.

Demak, axborot xavfsizligi bir vaqtning o‘zida mustaqil va kompleks kategoriya bo‘lib, bir qator fundamental konstitutsiyaviy huquq va xavfsizlik institutlarini o‘zaro bog‘lovchi huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

2. Qirg‘iziston: axborot xavfsizligini bevosita konstitutsiyaviy mustahkamlash modeli

MDH davlatlari ichida Qirg‘iziston tajribasi alohida e’tiborga loyiq. Qirg‘iziston Respublikasi Konstitutsiyasining 10-moddasi 3-qismida **“Qirg‘iz Respublikasida axborot xavfsizligi davlat tomonidan muhofaza qilinadi”** degan bevosita konstitutsiyaviy norma mustahkamlangan. Shu moddaning o‘zida ommaviy axborot vositalarining axborot olish va tarqatish huquqi, fikr erkinligi va senzuraning taqiqlanishi ham nazarda tutilgan [1].

Mazkur yondashuvning o‘ziga xosligi shundaki, Konstitutsiya axborot xavfsizligini oddiy qonunchilik darajasidagi davlat siyosati emas, balki **bevosita konstitutsiyaviy muhofaza obyekti** sifatida belgilaydi.

Bunda muhim jihat shundaki, axborot xavfsizligi normasi axborot erkinligi bilan bir konstitutsiyaviy blok doirasida joylashtirilgan. Bu esa davlatning xavfsizlikni ta’minlash funksiyasi axborot erkinligini mutlaq tarzda cheklashga asos bo‘la olmasligini ko‘rsatadi.

Qirg‘iziston modeli shartli ravishda **“bevosita konstitutsiyaviy himoya modeli”** deb tavsiflanishi mumkin.

3. Qozog‘iston: axborot erkinligi va davlat xavfsizligi o‘rtasidagi muvozanat

Qozog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasida axborot xavfsizligi alohida konstitutsiyaviy termin sifatida mustahkamlanmagan bo‘lsa-da, mazkur sohaning asosiy elementlari axborot erkinligi, so‘z erkinligi va davlat xavfsizligi bilan bog‘liq normalar orqali tartibga solinadi.

Konstitutsiyaning 20-moddasida so‘z va ijod erkinligi kafolatlanishi, senzuraning taqiqlanishi, har kimning qonun bilan taqiqlanmagan usullar orqali axborotni erkin olish va tarqatish huquqi belgilangan. Shu bilan birga, konstitutsiyaviy tuzumni zo‘rlik bilan o‘zgartirish, davlat yaxlitligini buzish va davlat xavfsizligiga putur yetkazishga qaratilgan targ‘ibot va tashviqotga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan [2].

Shunday qilib, Qozog‘iston modeli axborot xavfsizligini alohida konstitutsiyaviy kategoriya sifatida emas, balki **axborot erkinligi va davlat xavfsizligi o‘rtasidagi konstitutsiyaviy muvozanat** orqali ta’minlashga asoslangan.

Mazkur modelning nazariy ahamiyati shundaki, xavfsizlik va axborot erkinligi bir-biriga qarama-qarshi kategoriyalar emas, balki mutanosiblik asosida uyg‘unlashtirilishi lozim bo‘lgan konstitutsiyaviy qadriyatlar sifatida namoyon bo‘ladi.

4. O‘zbekiston: raqamli huquqlarni konstitutsiyaviylashtirish modeli

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri axborot sohasidagi konstitutsiyaviy tartibga solishni yangi bosqichga olib chiqdi.

Konstitutsiyaning 33-moddasida har kimning axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi belgilangan hamda davlat Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalanishni ta’minlash uchun shart-sharoitlar yaratishi nazarda tutilgan. Mazkur huquqni cheklash faqat qonunga muvofiq va konstitutsiyaviy tuzum, jamoat xavfsizligi, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklari hamda boshqa konstitutsiyaviy manfaatlarni himoya qilish uchun zarur bo‘lgan doirada amalga oshirilishi mumkin [3].

Bundan tashqari, 31-moddada shaxsiy hayot daxlsizligi, elektron xabarlar siri va shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish huquqi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan [3].

O‘zbekiston modelining o‘ziga xos jihati shundaki, unda axborot xavfsizligi **davlat xavfsizligining tor kategoriyasi sifatida emas, balki shaxsning raqamli huquqlarini konstitutsiyaviy kafolatlash bilan birgalikda** shakllanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston Konstitutsiyasi axborot xavfsizligining ikki tomonlama tabiatini namoyon etadi:

davlatning axborot makonini himoya qilish majburiyati + shaxsning raqamli muhitdagi huquqlarini konstitutsiyaviy himoya qilish majburiyati.

5. Ozarbayjon: axborot erkinligi, shaxsiy hayot va ma’lumotlarni himoya qilishning integratsiyasi

Ozarbayjon Respublikasi Konstitutsiyasi axborot xavfsizligining alohida tarkibiy qismlarini nisbatan batafsil tartibga soladi.

Konstitutsiyaning 32-moddasida shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsiy hayotga oid ma’lumotlarni roziliksiz yig‘ish, saqlash, foydalanish va tarqatishdan himoyalanish, aloqa siri, shaxs haqidagi ma’lumotlarni tuzatish yoki o‘chirishni talab qilish huquqlari mustahkamlangan. Shuningdek, elektron shakldagi axborot resurslariga uchinchi

shaxslar haqidagi ma’lumotlarni olish maqsadida kirishning cheklanishi ham nazarda tutilgan [4].

Konstitutsiyaning 50-moddasida esa har kimning axborotni qonuniy yo‘l bilan izlash, olish, uzatish, yaratish va tarqatish erkinligi kafolatlangan hamda ommaviy axborot vositalarida davlat senzurasiga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan [4].

Shunday qilib, Ozarbayjon modeli axborot xavfsizligini **axborot erkinligi + shaxsiy hayot daxlsizligi + elektron kommunikatsiyalar siri + shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish**ning o‘zaro bog‘langan tizimi orqali ta’minlaydi.

6. Armaniston: axborot erkinligi va qonuniy cheklash modeli

Armaniston Konstitutsiyasining 42-moddasida har kimning o‘z fikrini erkin ifoda etish huquqi, shu jumladan axborot va g‘oyalarni har qanday axborot vositasi orqali, davlat chegaralaridan qat’i nazar, izlash, olish va tarqatish erkinligi mustahkamlangan. Mazkur huquq davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, sog‘liq va axloq yoki boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish maqsadida faqat qonun bilan cheklanishi mumkin [5].

Bu yondashuvda axborot xavfsizligi alohida konstitutsiyaviy kategoriya sifatida emas, balki axborot erkinligiga qo‘yiladigan qonuniy cheklovlarning legitim maqsadlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Armaniston modeli shu jihatdan **“axborot erkinligi asosidagi konstitutsiyaviy model”** sifatida tavsiflanishi mumkin.

7. MDH davlatlarida axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy tartibga solish modellari

Yuqoridagi qiyosiy tahlil asosida MDH davlatlarida axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy tartibga solishning quyidagi shartli modellari ajratilishi mumkin:

Model	Davlatlar	Asosiy xususiyat
Bevosita konstitutsiyaviy himoya modeli	Qirg‘iziston	Axborot xavfsizligi Konstitutsiyada bevosita davlat muhofazasi obyekti sifatida belgilanadi
Konstitutsiyaviy muvozanat modeli	Qozog‘iston	Axborot erkinligi davlat xavfsizligi va boshqa konstitutsiyaviy qadriyatlar bilan muvozanatlashtiriladi
Raqamli huquqlar modeli	O‘zbekiston	Axborot olish huquqi Internetdan foydalanish va shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish bilan birgalikda konstitutsiyaviylashtiriladi
Integratsiyalashgan axborot-huquqiy model	Ozarbayjon	Axborot erkinligi, shaxsiy hayot, aloqa siri va ma’lumotlarni himoya qilish yagona konstitutsiyaviy tizimda namoyon bo‘ladi
Axborot erkinligi modeli	Armaniston	Axborot xavfsizligi asosan axborot erkinligi va uni qonuniy cheklash instituti orqali ta’minlanadi

Mazkur tasnifning ilmiy ahamiyati shundaki, axborot xavfsizligini faqat Konstitutsiyada aynan shu atamaning mavjudligi bilan baholash yetarli emas. Muhimi, **axborot xavfsizligining tarkibiy elementlari qaysi konstitutsiyaviy normalar orqali va qanday nisbatda himoya qilinayotganini aniqlash**dir.

8. MDH doirasida axborot xavfsizligini ta’minlashning mintaqaviy-huquqiy asoslari

Axborot xavfsizligi transchegaraviy xususiyatga ega bo‘lganligi sababli uning samarali ta’minlanishi faqat milliy qonunchilik bilan cheklanib qolmaydi. Shu sababli MDH doirasida ham axborot xavfsizligi bo‘yicha davlatlararo hamkorlikning huquqiy asoslari shakllantirilgan.

Xususan, 2013-yil 20-noyabrda **MDH davlatlarining axborot xavfsizligini ta’minlash sohasida hamkorligi to‘g‘risidagi Bitim** qabul qilingan. Mazkur hujjat axborot xavfsizligi sohasida davlatlararo hamkorlikni rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq tahdidlarga qarshi hamkorlikni kuchaytirish va davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan [6].

2019-yil 25-oktabrda esa MDH davlatlarining axborot xavfsizligini ta’minlash strategiyasi tasdiqlangan. Strategiya axborot xavfsizligi sohasidagi davlatlararo hamkorlikning mazmuni va yo‘nalishlarini belgilab, milliy normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va davlat tomonidan tartibga solish jarayonlarida uning qoidalarini hisobga olishni nazarda tutadi [7].

Mazkur hujjatlarning mavjudligi MDH davlatlarida axborot xavfsizligi ikki darajada — **milliy konstitutsiyaviy-huquqiy tartibga solish va davlatlararo hamkorlik** darajasida rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Biroq davlatlararo hamkorlik mexanizmlari inson huquqlari va axborot erkinligining konstitutsiyaviy kafolatlarini chetlab o‘tmasligi kerak. Axborot almashinuvi, kiberjinoyatchilikka qarshi kurash va raqamli xavfsizlik choralarining huquqiy asoslari, maqsadi, doirasi va nazorat mexanizmlari aniq belgilanishi lozim.

Ilmiy taklif

Qiyosiy tahlil natijasida axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy tartibga solishning quyidagi ta’rifini taklif etish mumkin:

Axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy tartibga solish — shaxs, jamiyat va davlatning axborot sohasidagi manfaatlarini himoya qilish, axborot va raqamli huquqlarni kafolatlash, axborot makonidagi davlat vakolatlarining huquqiy chegaralarini belgilash hamda xavfsizlik va axborot erkinligi o‘rtasidagi

konstitutsiyaviy muvozanatni ta’minlashga qaratilgan konstitutsiyaviy normalar va prinsiplar tizimidir.

Mazkur ta’rif axborot xavfsizligini faqat davlatning himoya funksiyasi sifatida emas, balki **inson huquqlari, davlat xavfsizligi va raqamli boshqaruvni birlashtiruvchi kompleks konstitutsiyaviy institut** sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Xulosa

MDH davlatlari tajribasining qiyosiy tahlili axborot xavfsizligini konstitutsiyaviy tartibga solish yagona model asosida shakllanmaganligini ko‘rsatadi. Ayrim davlatlarda axborot xavfsizligi Konstitutsiyada bevosita davlat muhofazasining obyekti sifatida mustahkamlangan bo‘lsa, boshqa davlatlarda mazkur institut axborot erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, aloqa siri, shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish va davlat xavfsizligi normalarining o‘zaro bog‘liqligi orqali shakllanadi.

Qirg‘iziston tajribasi axborot xavfsizligini bevosita konstitutsiyaviy norma orqali himoya qilish modelini namoyon etsa, Qozog‘iston tajribasi axborot erkinligi va davlat xavfsizligi o‘rtasidagi muvozanatga, O‘zbekiston tajribasi esa axborot huquqlarini Internetdan foydalanish va shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish bilan bog‘lashga asoslangan. Ozarbayjon tajribasida esa shaxsiy hayot, elektron ma’lumotlar va axborot erkinligi konstitutsiyaviy tartibga solishning o‘zaro bog‘liq elementlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Shundan kelib chiqib, zamonaviy konstitutsiyaviy yondashuvda axborot xavfsizligini faqat **davlat axborot resurslarini himoya qilish** bilan chegaralash yetarli emas. Uning mazmuni shaxsning raqamli huquqlari, shaxsiy hayoti, elektron kommunikatsiyalar siri, ma’lumotlarning xavfsizligi va davlatning raqamli infratuzilmasini himoya qilishni yagona tizimga birlashtirishi lozim.

Eng muhim nazariy xulosa shundan iboratki, **axborot xavfsizligi va axborot erkinligi qarama-qarshi konstitutsiyaviy kategoriyalar emas**. Ularning o‘zaro nisbati qonuniylik, zaruriyat va mutanosiblik prinsiplari asosida shakllantirilgandagina axborot xavfsizligi demokratik konstitutsiyaviy davlatning legitim funksiyasiga aylanadi.

Shu jihatdan MDH davlatlari konstitutsiyaviy rivojlanishining istiqboldagi yo‘nalishi axborot xavfsizligini faqat **“davlat xavfsizligi” paradigmasida emas, balki “inson huquqlari – raqamli xavfsizlik – davlat suvereniteti” uchligining konstitutsiyaviy muvozanati** asosida rivojlantirish bilan tavsiflanishi mumkin.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Конституция Кыргызской Республики. Статья 10. Официальный сайт Кабинета Министров Кыргызской Республики. Rasmiy manba

2. Конституция Республики Казахстан. Статья 20. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Adilet — Qozog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasi

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 31–33-moddalar. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — rasmiy sayt

4. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Articles 32, 50. Official website of the President of the Republic of Azerbaijan. Ozarbayjon Respublikasi Konstitutsiyasi — rasmiy manba

5. Constitution of the Republic of Armenia. Article 42 — Freedom of Expression of Opinion. Armenian Legal Information System. Armaniston Respublikasi Konstitutsiyasi — ARLIS

6. Agreement of the Commonwealth of Independent States on Cooperation of the States Parties in the Field of Ensuring Information Security. 20 November 2013. MDH — 2013-yilgi axborot xavfsizligi bo‘yicha Bitim

7. Strategy of Ensuring Information Security of the States Parties of the Commonwealth of Independent States. Approved by the Decision of the Council of Heads of Government of the CIS, 25 October 2019. MDH — Axborot xavfsizligini ta'minlash strategiyasi

8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-apreldagi yangi tahrir. 31-modda — shaxsiy hayot daxlsizligi, elektron xabarlar siri va shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish; 33-modda — axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi.

9. Конституция Республики Казахстан. Статья 20 — свобода слова, получение и распространение информации, ограничения в интересах государственной безопасности.

10. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Articles 32 and 50 — privacy, confidentiality of communications, personal information and freedom of information.